

GRAŽINA MINIOTAITĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

TEISINGUMAS PRIEŠ TEISĖTUMĄ: PILIETINIO NEPAKLUSNUMO TEORIJA IR LIBERALIZMO FILOSOFIJA

Justice against Legality: Theory of Civil Disobedience
and Liberal Political Thought

SUMMARY

The paper tackles the problem of civil disobedience in the context of the individual's relation to political authority. In the first half of the paper it is shown that the theoretical justification of civil disobedience is based on the liberal tradition of political philosophy (John Locke, Immanuel Kant). This is the tradition that is emphasizing the priority of moral equality and individual freedom over other political values. Of particular importance in the genesis of the idea of civil disobedience is the Kantian social philosophy. The main demands of civil disobedience, such as the nonviolent nature of the acts of disobedience, their publicity, and violation of a law while paying respect to the law in general, are all based on the Kantian conception of the human person as an end in itself. The second half of the paper is an examination of the ways the classical liberal ideas of political duty have been transformed in the works of such practitioners of civil disobedience as Henry Thoreau and Mohandas Gandhi. The paper concludes with an analysis of the concept of civil disobedience in John Rawls theory of justice as fairness. Rawls, in developing the liberal ideas of Locke and Kant, considers civil disobedience as a normal feature of developed constitutional democracies, as an offshoot of developed political culture. Civil disobedience is a particular form of political action aimed at influencing political decision-making and protecting individual rights from the encroachments of democratic politics. It appeals to the shared principles of political justice or, in the Kantian idiom, to the regulative social ideal.

SANTRAUKA

Straipsnyje pilietinio nepaklusnumo samprata yra nagrinėjama piliečio ir valdžios santykio kontekste. Pirmoje straipsnio dalyje parodoma, kad teorinės pilietinio nepaklusnumo pateisinimo ištakos yra susijusios

RAKTINIAI ŽODŽIAI: pilietinis nepaklusnumas, liberalizmo filosofija, teisingumo teorija, pilietinė pareiga.

KEY WORDS: civil disobedience, liberal philosophy, theory of justice, civil obligation.

su klasikine liberalizmo filosofija (J. Locke'as, I. Kantas), pabrėžiančia moralinės lygybės ir individualios laisvės prioritetą kitų politinių vertybių atžvilgiu. Ypač reikšminga pilietinio nepaklusnumo idėja turiniui ir pagrindimui yra Kanto socialinė filosofija. Pagrindiniai pilietinio nepaklusnumo reikalavimai – neprievartinis vykdomų akcijų pobūdis, viešumas, įstatymų pažeidimas, išlaikant pagarbos teisei nuostatą, remiasi kantiškąja žmogaus kaip asmenybės („tikslu savaime“) samprata. Straipsnio antroje dalyje nagrinėjama, kaip liberalizmo klasikų idėjos apie politinę pareigą transformuojasi pilietinio nepaklusnumo praktikų – Henry Thoreau ir Mohandas Gandhi tekstuose ir darbuose. Straipsnis baigiamas pilietinio nepaklusnumo sampratos analize Johno Rawlso „teisingumo kaip sąžiningumo“ koncepcijoje. Rawlsas, plėtodamas Locke'o ir Kanto liberalizmo idėjas, pilietinį nepaklusnumą traktuoja kaip normalų brandžios konstitucinės demokratinės visuomenės reiškinį, neatsiejamą nuo išvystytos politinės kultūros. Tai specifinė politinio aktyvumo forma, kurios tikslas – daryti įtaką politiniams sprendimams bei apsaugoti individų teises nuo demokratinės politikos iššūkių. Jis grindžiamas apeliuojant į bendrus politinio teisingumo principus, arba, Kanto žodžiais, į reguliatyvų socialinį idealą.

ĮVADAS

Pirmą kartą pilietinio nepaklusnumo sąvoką 1848 m. pavartojo amerikiečių filosofas Henry Davidas Thoreau, pagrįsdamas savo atsisakymą mokėti mokesčius. Tuo jis išreiškė protestą prieš, jo požiūriu, neteisingą JAV karą su Meksika ir prieš vergovę Amerikos pietinėse valstijose. XX a. pilietinio nepaklusnumo sąvoka peržengė intelektualinių diskusijų ribas, užimdama garbingą vietą politikos, teisės, filosofijos, etikos žodynuose; ji tapo plačiai vartojama įvairių sričių teoretikų ir socialinių judėjimų aktyvistų tekstuose ir kalbose. Dabartinėje politinėje filosofijoje pilietinis nepaklusnumas apibrėžiamas kaip specifinė masinio protesto forma, kurios esmę sudaro sąmoningas neteisungų įstatymų laužymas, siekiant tam tikrų politinių ar religinių tikslų¹. Įvairios pilietinio nepaklusnumo akcijos buvo naudojamos daugelyje XX a. judėjimų, priešinant išorės agresijai, siekiant nepriklausomybės bei žmogaus ir piliečio teisių įgyvendinimo. Ryškiausi XX a. pilietinio nepaklusnumo pavyzdžiai yra Mohandas K. Gandhi'o vadovaujamos masinės protesto kampa-

nijos Pietų Afrikoje ir Indijoje, Martino Lutherio Kingo vadovaujama kova prieš rasinę diskriminaciją JAV bei septintame dešimtmetyje visą Vakarų pasaulį apėmęs judėjimas prieš karą Vietname. Ypač svarbų vaidmenį pilietinio nepaklusnumo kampanijos suvaidino Centrinės ir Rytų Europos išsilaisvinime bei Sovietų Sąjungos žlugime 1987–1991 metais. Reikšmingas pilietinio nepaklusnumo istorijai ir teorijai yra Lietuvos gyventojų pasipriešinimo sovietinei okupacijai bei kovos dėl nepriklausomybės patyrimas².

Pilietinis nepaklusnumas, suprantamas kaip bendros piliečių valios pasireiškimo forma kovoje už teisinę valstybės vertybes, sulaukė plataus šiuolaikinių filosofų dėmesio. Vienu ar kitu aspektu apie pilietinį nepaklusnumą rašė amerikiečių filosofai Irvingas Kristolas, Johnas Rawlsas, Ronaldas Dworkinas, Michaelis Walzeris, žymus vokiečių filosofas Jürgenas Habermasas³. Didžiausią įtaką tolimesnės pilietinio nepaklusnumo studijoms turėjo Rawlso įnašas į šio fenomeno analizę. Straipsnio tikslas – pažvelgti į

pilietinio nepaklusnumo problemą Vakarų politinės filosofijos kontekste, parodyti jos ryšį su klasikinio liberalizmo tradicija bei su šiuolaikinio politinio liberalizmo teorijomis. Pirmiausiai straipsnyje, traktuojant pilietinį nepaklusnumą valdžios ir piliečių santykio požiūriu, yra nagrinėjama Thomo Hobbes'o, Johno

Locke'o ir Immanuelio Kanto visuomeninės sutarties teorijos. Po to siekiama parodyti, kaip šių liberalizmo klasikų idėjos apie politinę pareigą transformuojasi pilietinio nepaklusnumo praktikų – Henry Thoreau ir Mohandas Gandhi'o darbuose. Straipsnis baigiamas Rawlso pilietinio nepaklusnumo sampratos analize.

PILIETINIS NEPAKLUSNUMAS IR PILIETINĖ PAREIGA

Šiuolaikinėje politinėje filosofijoje pilietinis nepaklusnumas apibrėžiamas kaip neteisėtas, viešas, neprievartinis, apgalvotas tam tikrų įstatymų pažeidimas, kurio tikslas – paveikti vyriausybės politiką⁴. Toks apibrėžimas nukreipia temos nagrinėjimą į valdžios autoriteto, piliečio teisių ir pareigų ir, galiausiai, į teisės pagrindų problemas. Istorikai piliečio ir valdžios santykio problema atsiranda kartu su pirmosiomis demokratinėmis valstybėmis. Jau Sokratas praktiškai sprendė šią problemą rinkdamasis tarp nuodų taurės ir pagarbos įstatymams: „Ar manai, kad gali išlikti sveika ir išvengti pražūties valstybė, kurioje teismo sprendimai neturi jokios galios, kadangi bet kas gali jų nepaisyti ir panaikinti?“⁵ Neteisingas įstatymas nėra įstatymas, prieštaravo Aristotelis, cituodamas Antigonę⁶. Taigi pagrindinės pozicijos, apibrėžiančios piliečio ir valdžios santykio tipus, išsiskyrė jau antikoje: pirmoji – pilietis privalo besąlygiškai paklusti įstatymams; antroji – jis privalo paklusti tik teisingiems įstatymams.

Šiuolaikinis problemos supratimas remiasi tomis idėjomis, kurios, kuriantis Vakarų Europos demokratinėms valstybėms, buvo suformuluotos Hob-

bes'o, Locke'o, Jeano-Jacqueso Rousseau, Kanto ir kitų filosofų kūriniuose. Jų socialinėje filosofijoje valdžia netenka šventumo aureolės, ji yra žmonių, esančių „natūralioje būsenoje“, laisvo susitarimo rezultatas. Koks gi sutarties dalyvio santykis su jo paties sukurta valdžia? Kaip valstybėje suderinamas visuomenės ir atskiro individo interesas? Ar sutarties dalyvis turi teisę nepaklusti savo paties sankcionuotiems įstatymams, kokios jo teisės ir pareigos? Atsakant į šiuos klausimus kuriami du skirtingi valdžios ir individo santykio modeliai; vartojant šiuolaikinę terminologiją, juos galima pavadinti totalitariniu ir liberaliuoju. Pirmąjį ryškiausiai įkūnijo Hobbes'as⁷, antrąjį – Locke'as ir Kantas. Abiejuose modeliuose valdžios teisėtumas yra grindžiamas visuomenine sutartimi. Visose sutarties teorijose, ne tik klasikinėse, bet ir šiuolaikinėse, remiamasi sutarties dalyvio, pradinės sutarties situacijos („natūralios būsenos“), sutarties tikslo ir rezultato sąvokomis, nuo jų apibrėžimo ir priklauso atsakymai į suformuluotus klausimus. Panagrinėkime, kokių būdu tas pats valdžios kaip sutarties rezultato įvaizdis veda prie skirtingų išvadų.

THOMAS HOBBS'AS: INSTRUMENTINĖ POLITINĖS PAREIGOS SAMPRATA

Hobbes'o politinėje filosofijoje sutarties dalyvis – tai racionali būtybė, turinti nežymias moralumo užuomazgas ir ryškiai išreikštas aistras, iš kurių svarbiausios – mirties baimė ir valdžios troškimas. Šios sutarties dalyvio charakteristikos lemia „natūralios būsenos“ ypatybes: tai yra „karo kiekvieno su kiekvienu“ stovis, kuriame vyrauja „nuolatinė baimė ir prievartinės mirties pavojus“⁸. Žmogus, būdamas protinga būtybė (protas suprantamas instrumentiškai, kaip laimės, siejamos su aistrų patenkinimu, priemonė) turi siekti taikos. Pagrindinis sutarties tikslas ir yra pilietinė taika, kuri garantuoja kiekvieno žmogaus interesų įgyvendinimą geriau nei esant natūraliai būsenai. Sutartimi atsisakoma teisės į bet kokią nuosavybę („į visus daiktus pasaulyje“) ir neribotos laisvės. Sutarties dalyvis savo teises perduoda suverenui, pats virsdamas pavaldiniu, pasilikdamas tik teisę savo gyvybei. Suvereno pareiga – užtikrinti taiką tarp pavaldinių, šiuose rėmuose jo valdžia yra absoliuti. Tik jis kompetentingas spręsti, kas trukdo ir kas skatina taiką. Suvereno valia virsta įstatymais, suteikiančiais arba atimančiais žmogui nuosavybę, nurodančiais, kas yra nešališkumas, teisingumas, dorumas, gėris ir blogis: „įstatymas yra valstybinė sąžinė, kuria vadovautis pavaldinys yra įsipareigojęs“⁹ – pabrėžė Hobbes'as. Teisė ir moralė jo koncepcijoje sutampa. Pilietinėje būsenoje pavaldiniai yra laisvi tik ten, ką suverenas nutylėjo, reguliuodamas jų veiklą – tiems veiksams, kurių

neriboja įstatymai, tačiau, skaitant Hobbes'ą, sunku surasti nereglamentuojamą žmogaus gyvenimo sferą.

Toks paternalistinis suvereno ir pavaldinių santykis logiškai išplaukia iš sutarties dalyvio charakteristikų. Ir po sutarties pilietinėje būsenoje jis išlieka aistrų valdomu natūraliu žmogumi, neribojančiu savęs jokiais besąlygiškais principais. Santykiuose su kitais žmonėmis jis vadovaujasi hedonistiniais motyvais; suprantama, kad būtybei, nepajėgiančiai savarankiškai spręsti, kas yra gėris ir blogis, būtina prievartos palaiškoma tėviška suvereno valdžia, kitaip pilietinė taika vėl virs „karo kiekvieno su kiekvienu“ būsenai. Taigi prievartos būtinumas yra grindžiamas žmonių, kuriems ji taikoma, interesais, aiškiai suvokiamais tik valdžios.

Hobbes'o visuomeninės sutarties modelio teorinis pagrindas yra teleologinė gėrio samprata. Etinės teorijos skirstomos į teleologines ir deontologines pagal tai, kaip jose apibrėžiamos pagrindinės sąvokos – gėris ir pareiga, privalomybė. Teleologinėse teorijose gėris apibrėžiamas nepriklausomai nuo pareigos, pareiga – tai gėrio maksimizavimas¹⁰. Deontologinėse teorijose, priešingai, yra teigiamas pareigos prioritetas, gėris suprantamas kaip pareigos vykdymas¹¹. Hobbes'o koncepcijoje gėris yra tapatinamas su sutarties tikslu – pilietinė taika. Tikslas sukonkretinamas įstatymais, jų laikymasis yra piliečių pareiga ir gėrio realizavimas. Įstatymų pažeidimas rodo, kad pavaldiniai nepakanka-

mai supranta savo interesą, todėl jų labui būtina taikyti prievartą, kuri yra tik gėrio pasiekimo instrumentas.

Iš esmės, teleologinė etika yra bet kokio totalitarinio režimo teorinis pagrindas. Jame tam tikras tikslas (visuotinė gerovė, tautos, rasės, ar klasės interesas) pateikiamas kaip absoliuti vertybė (gėris), kurios siekiant pateisinamos bet kokios priemonės. Asmens interesas pajungiamas šiai pagrindinei vertybei, vykdoma totalinė visuomenės gyvenimo reglamentacija, lydima instrumentinės žmogaus interpretacijos. Hobbes'as, sprenda-

mas valdžios ir individo (suvereno ir pavaldinio) santykio problemą, remiasi visuomenės-organizmo (Leviatano) įvaizdžiu; atskiro individo egzistavimas turi prasmę tik kaip visumos funkcija. Akiivaizdu, kad priėmus tokį valdžios ir individo santykio modelį, neįmanoma pagrįsti ne tik individo moralinės teisės nepaklusti įstatymams, bet net ir teisės kritiškai vertinti valdžios veiksmus. Taigi pilietinio nepaklusnumo judėjimai negali remtis Hobbes'o linija politinėje filosofijoje, kurios tąsa galima laikyti utilitarizmą ir marksizmą.

PILIETINIS NEPAKLUSNUMAS IR KLASIKINIS LIBERALIZMAS: JOHNAS LOCKE'AS IR IMMANUELIS KANTAS

Kitaip nei Hobbes'as, liberalizmo klasikas Locke'as pirminės sutarties dalyviams suteikia tam tikras prigimtines teises (į gyvenimą, laisvę ir nuosavybę), kurių užtikrinimas ir yra sutarties tikslas. Pilietinėje būsenoje (valstybėje) sutarties dalyviai, tapdami piliečiais, išsaugo savo prigimtines teises; pagrindinė valdžios funkcija – jų apsauga. Valdžia, vykdydama šias funkcijas, negali peržengti tam tikrų ribų, kurios apibrėžiamos įstatymais. Jie turi išreikšti teisingumą, o ne kieno nors privatų interesą ar suvereno sampratą, pvz., apie tautos gerovę.

Locke'o koncepcijos prielaida yra teisingumo ir įstatymo atskyrimas. Visuomenės teisingumas apibrėžiamas negatyviai; tokioje visuomenėje nepažeidžiamos prigimtines žmonių teisės (tai vienintelis dalykas, kuriuo iš prigimties skirtingi žmonės yra lygūs). Jų pažeidi-

mas negali būti pateisinamas jokių bendru tikslu; valdžia, kėsindamasi, pvz., į piliečių nuosavybę, net ir mokesčių forma, iš politinės valdžios virsta despotiška, traktuodama piliečius tik kaip priemones savo tikslams realizuoti, rašė Locke'as¹², tokiai valdžiai „galima priešintis jėga“¹³. Valstybės stabilumo garantas yra ne prievartos baimė, kaip Hobbes'o koncepcijoje, o valdžios teisingumas: „Teisinga ir santūri valdžia visur jaučiasi ramiai ir nebijo pavojaus, o tie, kas pavergti neteisingos ir tironiškos valdžios, visada priešinsis“¹⁴. Locke'as pripažino piliečiams teisę nesilaikyti neteisingų įstatymų. Žinoma, tai dar neleidžia laikyti jo pilietinio nepaklusnumo koncepcijų „tėvu“; pilietinis nepaklusnumas, kaip specifinis konflikto su valdžia būdas, Locke'ui nebuvo žinomas. Tačiau, pagrįsdamas piliečių teisę sava-

rankiškai spręsti apie valdžios veiksmų teisingumą, Locke'as teoriškai pagrindė pilietinį nepaklusnumą.

Locke'o idėjas politinėje filosofijoje plėtojo Kantas. Kurdamas savąjį visuomeninės sutarties modelį, jis daug dėmesio skyrė Hobbes'o kritikai. Pirmiausia Kantas parodė, kad natūralistinė žmogaus samprata, kaip prielaida apibrėžti pradinę sutarties situaciją, logiškai veda prie autoritarinio individo ir valdžios santykio pateisinimo. Jei žmogaus charakteristikoje svarbiausia jo savybė laikysime laimės siekimą, suprantamą kaip privataus intereso realizavimą, tai visiškai natūralu visuotinės laimės siekimą paskelbti visuomenės tikslu ir, galiausiai, konkrečią laimingo gyvenimo sampratą (*valdovo*) primesti visiems piliečiams, o jai nepritariančius laikyti valstybės priešais ir atitinkamai su jais elgtis. Sutarties tikslas turi būti ne *laimė* (tegu net visuotinė), o teisė, *viešais prievartiniais įstatymais* apibrėžianti, kas priklauso kiekvienam žmogui, ir apsauganti tai nuo kito žmogaus savivalės¹⁵.

Kanto koncepcijoje pilietinės būklės pagrindą sudaro trys aprioriniai principai: 1) kiekvieno visuomenės nario kaip žmogaus *laisvė*; 2) jo, kaip *valdinio, lygybė* su visais kitais; 3) kiekvieno bendruomenės nario, kaip *piliečio, savarankiškumas*. Laisvės principas išreiškiamas tokia formule: „Niekas negali versti manęs būti laimingu taip, kaip jam to norisi (t.y. kaip jis vaizduojasi kitų žmonių gerovę); kiekvienam valia ieškoti laimės tuo keliu, kuris jam regisi geras, jeigu tik šitaip jis nevaržo kitų laisvės siekti panašaus tikslo, kuri, laikantis tam tikro įmanomo

visuotinio įstatymo, gali būti suderinama su kiekvieno laisve (t.y. su šia kito asmens teise). Valdžia, kuri būtų grindžiama prielankumo liaudžiai, kaip *tėvo prielankumo savo vaikams*, principu, t.y. *tėviška valdžia (imperium paternale)*, kur valdiniai, taigi, nelyg neveiksnūs vaikai, negali atskirti, kas jiems iš tikrųjų naudinga, o kas žalinga, yra verčiami laikytis vien pasyviai ir laukti, kol valstybės galva nuspręs, kaip jie *ir kada*, – tokia valdžia yra didžiausias *despotizmas*, kokį tik įmanu išivaizduoti (santvarka, atimanti iš jokių teisių neturinčių valdinių bet kokią laisvę)¹⁶. Antruoju principu yra išreiškiamos visuomenės narių lygybės prieš įstatymą bei galimybių lygybės idėjos; trečiuoju principu teigiama, kad pilietis turi būti įstatymdavystės subjektas; teisingas tik toks įstatymas, kuriame įkūnyta kiekvieno ir visų valia.

Paminėti trys aprioriniai principai yra perėjimo nuo pradinės sutarties situacijos prie pilietinės būklės (vadinamos teisinės valstybės) prielaidos. Pilietinę būklę Kantas apibrėžė kaip santykį tarp *laisvų*, tačiau prievartiniais įstatymams paklūstančių žmonių. Šio apsiribojimo pagrindas yra žmogaus *protas*, nedeterminuojamas jokiais empiriniais tikslais (grynas protas) ir formuluojantis viešosios teisės įstatymus remiantis tik aprioriniais laisvės, lygybės, savarankiškumo principais. Taigi, priešingai Hobbes'o „natūraliam žmogui“, Kanto pradinės sutarties dalyvis yra *moralus* žmogus. Gali kilti klausimas, kam reikalinga valstybė (prievarta) šiai moraliai būtybei? Žmogaus moralumo pagrindas yra praktinis protas, tačiau žmogus yra ne tik

protinga, bet ir juslinė būtybė, siekianti laimės ne visada moraliomis priemonėmis. Šiame kelyje į laimę kartais pažeidžiamos kitų žmonių analogiškos teisės (siekti laimės). Asmens moralinė autonomija visuomenėje gali realizuotis tik esant teisėtai prievartai, pilietinių laisvių fone. Teisinė valstybė yra socialinė žmogaus moralumo erdvė. Tik moralių būtybių sutartis gali išreikšti kiekvieno ir visų valią. Ši sutartis yra „vien proto idėja, tačiau turi neabejotiną (praktinį) realumą: ji įpareigoja kiekvieną įstatymų leidėją įstatymus leisti tokius, kokie jie galėtų kilti iš suvienytos visos tautos valios, o į kiekvieną valdinį, jeigu tik jis nori būti pilietis, žiūrėti taip, lyg jis būtų tokiai valiai pritaręs“¹⁷. Būtent tai yra kiekvieno viešo įstatymo *teisėtumo* kriterijus. Tačiau jei tauta „nieku gyvų negalėtų jam pritari“, tai jis yra neteisingas. Teisės šaltinis Kantui yra moralė, tačiau ne empirinė moralė, o žmogaus moralumas – valios autonomija. Būti moraliu reiškia būti laisvu ir kitame žmoguje visada matyti laisvą būtybę.

Potencialiai kiekvienas žmogus yra kompetentingas spręsti apie įstatymų teisingumą ar neteisingumą¹⁸, tai įpareigoja įstatymų leidėją išreikšti šį visuminį požiūrį. Tačiau jei jis šito nedaro? Jei įstatymai išreiškia tik valdžioje esančios grupuotės egoistinius interesus? Kokia tokiu atveju turi būti piliečio pozicija? Ar jis turi moralinę teisę nepaklusti neteisingiems įstatymams? Hobbes'ui šis klausimas neturi prasmės – įstatymai negali būti neteisingi; Locke'as į jį atsako teigiamai. Kanto pozicija gali būti įvairiai interpretuojama: viena vertus,

įstatymų nesilaikymas griauna pačią žmonių bendrabūvio idėją, kita vertus, tik teisiniu požiūriu nepriekaištingas įstatymas turi galią reikalauti jam paklusti. Kiekvienas pilietis turi neatimamas teises, kurių jis ir norėdamas negali atsisakyti: „*ko pati tauta savo atžvilgiu negali nuspręsti, to tautos atžvilgiu negali nuspręsti ir įstatymdavys*“¹⁹.

Individas moraliai nėra išipareigojęs neteisinei valstybei. Santykis su ja išreiškiamas legalumo sąvoka: tai išorinis elgesio atitikimas įstatymui, kuris gali būti lydimas ir paniekos bei abejingumo jam. Individo moralinis atsiskyrimas nuo valdžios galutinėje sąskaitoje destabilizuoja valstybę, išklubina jos moralinius pagrindus, tokia valstybė lengvai tampa maištų ir užkariavimų auka. Kantas sankcionuoja ypatingos rūšies nepaklusnumą, kurį galima apibrėžti kaip kovą už teisę, o ne dėl valdžios. Kantas parodė, kad despotiškai savivalei žmogus visada gali priešpriešinti savo *protingos* valios dėsni – paklusti tik tokiam įstatymui, kurį jis laiko teisingu. Kaip buvo parodyta, Hobbes'o koncepcija įkūnija teleologinės etikos logiką, o Kantas yra ryškiausias deontologinės etikos atstovas, teigęs, kad žmogaus esmę sudaro laisvė, suprantama ne kaip jausmų savivalė, o kaip proto prievarta.

Šis nedidelis ekskursas į idėjų istoriją leidžia padaryti išvadą, kad šiuolaikinių pilietinio nepaklusnumo judėjimų giluminis šaltinis yra liberalizmo tradicija filosofijoje. Ji suformulavo ir pagrindė sąmoningo piliečio santykio su įstatymu, o ne aklo paklusimo jam nuostatą. Teisingoje valstybėje, kurios simbolis yra lais-

vų, lygių asmenų sutartis, pilietis įstatyme mato ne komandą, o klausimą, numatydamas nepaklusimo jam galimybę ir savo veiksmo pasekmes. Ypač reikšminga pilietinio nepaklusnumo idėjos formavimui yra Kanto socialinė filosofija.

ja. Pagrindiniai pilietinio nepaklusnumo reikalavimai – neprievartinis vykdomų akcijų pobūdis, viešumas, įstatymų pažeidimas, išlaikant pagarbos teisei nuostatą, remiasi kantiškąja žmogaus kaip asmenybės („tikslu savaime“) samprata.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Žr.: *Politinės minties enciklopedija*. Sud. David Miller. – Vilnius: Mintis, 2005, p. 407.
- ² Žr.: Gražina Miniotaite. *Nonviolent resistance in Lithuania: a story of peaceful liberation*. – Boston: Albert Einstein Institution, 2002.
- ³ Žr.: Jurgen Habermas. Civil Disobedience: Litmus Test for the Democratic Constitutional State. // *Berkeley Journal of Sociology* 30 (1985).
- ⁴ Žr.: *Civil Disobedience: Theory and Practice*. Ed. Hugo A. Bedau. – New York: Pegasus, 1969, p. 218.
- ⁵ Platonas. *Dialogai*. – Vilnius: Mintis, 1968, p. 137
- ⁶ *Civil Disobedience: Theory and Practice*, p. 65.
- ⁷ Pastaraisiais metais išryškėjo mėginimai naujai pažvelgti į valdžios ir piliečio santykio traktavimą Hobbeso politinėje filosofijoje, išžvelgiant jo teorijoje liberalizmo bruožų. Žr.: Suzanne Sreedhar. Defending the Hobbesian right of self-defence. // *Political Theory* 36, no. 6 (2008), p. 781–802; *The Social Contract from Hobbes to Rawls*. Eds. David Boucher and Paul Kelly. – London: Routledge, 1994.
- ⁸ Thomas Hobbes. *Leviatanas*. – Vilnius: Pradai, 1999, p. 138.
- ⁹ Ten pat, p. 320.
- ¹⁰ Ryškūs teleologinės etikos atstovai yra Demokritas, Epikūras, Davidas Hume'as, jai galima priskirti XVIII a. Apšvietos filosofiją, utilitarizmą, marksizmą.
- ¹¹ Deontologinei etikai priskiriami kinikai, stoikai, I. Kantas, S. Kierkegaardas, intuitivistai-deontologai, J. Rawlsas ir kiti.
- ¹² Žr.: Džonas Lokas. *Esė apie pilietinę valdžią*. – Vilnius: Mintis, 1992, p. 123.
- ¹³ Ten pat, p. 194.
- ¹⁴ John Locke. A letter concerning toleration. // *The Works of Jonn Locke in Nine Volumes*. – London: Rivington, (1824, 12 th edition), vol. 5. The online library of liberty. http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=764&Itemid=27
- ¹⁵ Immanuelis Kantas. Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama. // I. Kantas. *Politiniai traktatai*. – Vilnius: Aidai, 1996, p. 78.
- ¹⁶ Ten pat, p. 79.
- ¹⁷ Ten pat, p. 88.
- ¹⁸ „Bet jei klausama, kas iš esmės yra grynoji dorovė, kuria kaip kad prabuojuant metalą reikia iširti kiekvieno poelgio moralinį turinį, tai aš turiu prisipažinti, kad tik filosofai šio klausimo sprendimą gali laikyti abejotinu; juk įprastinis žmogaus protas jį seniai išsprendė – tiesa, ne abstrakčiomis bendromis formulėmis, bet įprastiniu taikymu, tarsi kaip dešinės ir kairės rankos skirtingumą.“ I. Kantas. *Praktinio proto kritika*. – Vilnius: Mintis, 1987, p. 178).
- ¹⁹ Immanuelis Kantas. Apie posakį: teorija gal ir teisinga, bet praktikoje netinkama, p. 98.

B. d.